

Tények feltárása, legendák oszlatása

TÜSKÉS TIBOR: A HATÁRTALAN ÉNEKESE

A könyvcímről ezúttal érdemes külön szólni: kétszavas jellemzést ad Weöres Sándorról a költő 1980-as kötete, az *Ének a határtalanról* parafrázisával. Valóban, Weöres Sándor a legnagyobb távlatokban gondolkozó költőink közé tartozik, ezért illik rá a *határtalan* s az *egyetemes* szó. Tüskés Tibor nem csupán alkalomszerűen ír Weöres Sándorról és munkásságáról. Könyve újabb dokumentuma annak a több mint négy évtizedes kritikai figyelemnek és irodalomtörténeti vizsgálatnak, könyvészeti és életrajzi bűvárlatnak – csakúgy, mint a Weöres-irodalom szemlézésének –, amelyet a költő elkötelezett híveként folytat, noha tudjuk, nem Weöres az egyetlen, aki mellé oda szegődött: Csorba Győző, Pilinszky János, Fülep Lajos, Kodolányi János, Várkonyi Nándor, Nagy László vagy Rónay György is hasonlóan fontos neki, mint az „ég-sapkájú ember”, ahogy éppen Rónay György jellemezte a költőt saját verscímével. Tüskés érdeklődése kiterjed az egyes versek szövegének mikrofilológiai hitelességére, akárcsak az életmű átfogó értékelésére, melyből a művészetfilozófiai alapelvek meghatározása mellett a költemények legfontosabb formszervező elemeinek feltárása tetszik a tanulmánykötet legfőbb érdemének.

Tüskés Tibor kitűnő verselemző. Mintha Arany János tanítványaként nyúlna a vershez: elemzéseiben a *szerkezetet* tekinti a mű legfontosabb formai sajátosságának. Van gondja a ritmusra, jócskán a rímekre is – talán a költői képek értelmezésében tartózkodóbb kissé, mint ahogy azt a Weöres-versek természete kívánja. Aranyak máig igaza van abban, hogy a szerkezet az első számú formai szempont, de Arany után, a szimbolizmus óta rendkívül megnőtt a költői kép szerepe, a többiek közt Weöres költészetében is. Ám a folyamatos és meghitt kapcsolat az irodalomtörténész és Weöres költészetében még sok más, újabb és újabb „közelítés”-módot tartogat számunkra (hogy az esszéíró Tüskés kedvelt szavát idézzem), és Weöres költői képeiről még bőven lesz alkalma szólni. *A határtalan énekesével* egy időben jelent meg Tüskés Weöres

Sándor és Pécs című tanulmánykönyve, és tudunk a szerző korábbi munkáiról is, például a *Weöresről-Weöresről* című összeállításról, mely a középiskolai oktatás számára készült a Nemzeti Tankönyvkiadónál; Tüskésnél fáradhatatlanabb irodalmárt nehéz elképzelni.

E kitűnően megírt könyv fejezeteiből engem főként az ragadott meg, hogy jó néhány előítéletszerűen elterjedt vélekedést, tévhitet és közhelyszerűen leszűkítő minősítést eloszlát. Ezek közül szemeltem ki néhányat mindazok épülésére, akik szeretnének minél jobban

Masszi Kiadó
Budapest, 2003
222 oldal, 1290 Ft

tájékozódni egyik legjelentősebb huszadik századi költőnk világában.

1. Weöres Sándor lírájának leggyakrabban kiemelt, hol elismerésként, hol elmarasztalásként emlegetett sajátossága a *formaművészet*. Ennek meglepő, radikális felülbíráását eddig Pilinszky Jánostól olvastam, aki ezt paradox módon a belső „szegénység” – a keresztényi, krisztusi értelemben vett szegénység – sajátos megjelenési formájának nevezte.* Tüskés Tibor így beszél erről a *Merülő Szaturnusz* című, 1968-as kötet kritikusaként: „(...) nem járna rossz úton, aki a nyelvi gazdagságot, a csodálatos szerepjátást, szellemi játékot dicsérné e lírában, de kérdés, eljutna-e a költészet lényegéhez, legbelső tartalmaihoz? Weöres költészete (...) több mint formaművészet, a költői technika bravúros kezelése. Az új Weöres-kötet minden korábbi kötetnél többet mond ennek a lírának belső tartalmairól, gondolati mélységéről, ars poeticájáról.” Másutt így nyilatkozik erről az esszéíró: „Weöres az embert (...) megismert és rendezett »belső világára«, növekedésére, harmonikussá alakításának lehetőségére, »az egyetlen járható útra« figyelmezteti, és a személyes és közösségi mérgek és örületek veszélyétől szeretné megmenteni. Weöres Sándor filozofikus költő, aki egész pályáján az emberi létezés végső és alapvető kérdéseivel viaskodik, s olvasóját is szembenézésre és sorsának tudomásulvételére kényszeríti. Vállalja a művészet legköznapibb célját, a használni akarást.”

A nyelvben rejlő energiák felszabadítása nem „öncélú játszadozás”, ahogy sokszor beállították. Az értelemről elvonatkoztatott kifejezőeszközök a zeneiség fokozását segítik, s nem elvesznek valamit a költő és a befogadó bensőséges kapcsolatából, hanem hozzáadják azt, amivel egyébként a zene ajándékoz meg minket.

2. Ehhez kapcsolódik a *személytelenség* vádja – vagy egy ilyen divatáramlat számára való kisajátítás szándéka. „Mondják Weöres líráját személytelen, »objektív« lírának, holott ebből a költészetből nem hiányoznak az »én hangütései«, ennek a költészetnek vannak nagyon is szubjektív, érzékletes és anyagszerű megnyilatkozásai” – írja Tüskés Tibor. Valóban, Weöres nem megszüntetni kívánja a személyiséget, hanem kitágítani, egyetemessé tenni. Lírájának tárgyias vonásai is ezt szolgálják. Az „álsruhas” versekben ugyanúgy benne van a költő arca, ahogy a „megjátszott” személyeké – hangsúlyozza Tüskés. S az objektív költészet közvetítő eszközei és sokat emlegetett alakváltásai arra valók, hogy önmagát más költők, emberek, asszonyok, gyermekek és természeti lények helyében képzelve el, minél közelebb kerüljön ahhoz a legfőbb „személyhez”,

* „Harmadiknak és utoljára legtöbbit s talán leginkább félreértett költőnkéről, Weöres Sándorról ejtenék néhány szót. Általában formai gazdagságát, virtuozitását dicsérik. Holott Weöres költészetében mindez tizedrendű, ahogy tizedrendű más nagy költőnél is. Weöres Sándort én egészen másképp látom. Egészen másért értékelem. Nagyon is szegénynek és kicsinynek látom őt. Híres remekléseit hosszas és keserves zarándokútnak vélem, s formáinak káprázata mögött csak még inkább értékelem a poros és törődött zarándok szomjúságát, menekvését. Virtuozitása gyötrelmes sivatag a szememben, s egyedüli zarándokútjának hiteles térképét forgatom. Ami drága és kivételes benne, az épp egyszerűsége, ártatlansága, mit útravalóul kapott, elveszített és hosszú-hosszú zarándokútján újra és újra megtalált. Eljutni az ártatlanságig, eljutni Isten közelébe, ez az igazi ereje, költészetének valódi magaslata és istenélményének is a pecsétje. Weöres megtalálta nemcsak a vizek és növények, de a gyermekek, sőt, a csecsemők hangjait. Azt a hangot, amivel a teremtmény közli nevét Teremtőjével időtlenül és fáradhatatlanul.” (Pilinszky János: *Három mai költő*. Előadás a Vatikáni Rádióban Rónay Györgyről, Juhász Ferencről és Weöres Sándorról, 1967. A *Szög és olaj* c. kötetből, Bp., 1982.)

aki azonos a teremtés egészével, legyen bár neve Isten, Világszellem, Atman vagy Logosz. Erről persze sokkal részletesebb kifejtés adható a vonatkozó versek sokaságának elemzésével. Kiderül továbbá, hogy a személyesség a szó egyszerűbb értelmében is megtalálható Weöres lírájában, különösen az ifjúkoriban s még inkább az öregkoriban, melyről Tüskés érzékeny jellemzést ad. Kosztolányi túlstilizált élménye, melyről oly hősiiesen kitarzott *bel cantó*val énekel *Száz sor a testi szenvedésről* című költeményében, a kései Weöresnél kendőzetlenül, szinte az alanyi költészet fájdalomával szólal meg, méghozzá szívbe markolóan. És az egész életművén végigvonuló erotika motívuma talán nem személyes töltésű-e, akkor is, ha félig-meddig ókori pásztorjátéknak álcázza kamaszkori emlékeit, vagy ha egy elképzelt költőnő, Psyché hangján szólal meg? Lehet-e személytelen az a líra, amelyet át- meg átszó a lírai műnem két legfőbb tárgya, a *szerelem* és a *balál*? És amely fölött mindig ott világít a harmadik szentség, a *szabadság*? Ennek egyik jeleként értékelhetjük eredendő (és furcsa módon József Attilára emlékeztető) hajlamát a mindenkori vitakészségre, a (szerintem) *anarchisztikus ellenkezésre*, melynek jeleit (a költő legkomolyabban vett tanítómesterével, Fülep Lajossal szemben is) Tüskés több vonatkozásban is regisztrálja.

Legérdekesebb észrevétele az állítólagos személytelenségről a sokat emlegetett *alakváltoztatót*, a „próteuszi költőt” illeti. A szerep-, illetve személyiségváltoztatás már önmagában sem zárja ki szükségképpen az egyéniséget. Egyrészt csak az váltogathatja személyiségét, akinek van, másrészt a másik emberben sem a személytelenséget keresi, hanem sajátjának egy újabb formáját: megfelelőjét, kiegészítőjét és közvetítőjét. Tüskés összehasonlító elemzésben vizsgálja meg Kassák és Weöres *Bartók Béláról* írt versét, és arra a következtetésre jut, hogy „Kassák formai kötetlenséget hirdet, ugyanakkor személyisége rejtve marad. Weöres mindig önmagából merít, önmagáról szól, ugyanakkor a versforma szigora pántolja körül műveit.” Az összevetés azért is termékeny, mert azt is észrevehetjük benne, hogy a rejtőzködőbb Kassák hangvétele – paradox módon – szubjektívabb: a költő kedélyvilága közvetlenebben kifejeződik benne, mint Weöresében, aki önmagából merít ugyan, de érzelmeit közvetlenül nem juttatja szóhoz. Vagyis a *személyesség* és a *szubjektivitás* közt a költészetben fontos árnyalati különbség van.

3. Még az ideológiától fojtogatott irodalmi korszakban alakult ki az a hamis kép Weöres Sándorról, hogy „*cinikus*” költő. Persze, hogy cinikus volt azokkal a tanokkal szemben, amelyek az irodalmat a hatalom szája ízének megfelelő tömegbefolyásolás eszközeként tekintették. Tüskés helyre teszi a költő cinizmusáról elterjedt vélekedést, tételezve és bizonyítva, hogy a költő cinikusan nyilatkozik az ügybuzgósággal álcázott cinizmusról, mely a világot átszövi, és tetszetős szólamokkal akarja elhitetni a diktatúráról, hogy maga a közérdek és az üdvözítő Rend. „Szánalmat” éreztet „a hivatali hierarchiának kiszolgáltató ember iránt. Mert a vezetők nem mindig gazdái népüknek, s a gyávaság, a meghunyászkodás, az álbátorság foltot hagy az ember lelkén” – írja Tüskés Tibor.

4. Nem Weöres az egyetlen, akit a „*pesszimista költő*” bélyegével megjelöltek. Valóban, nem örvendezik a világ állapotán és jövőbe mutató tendenciáján. Vannak művei, amelyek nemcsak a világot pillanatok alatt lángba borítani képes háború fenyegetését vizionálják, hanem a modern életvitelt lassan ölő katasztrófának tüntetik fel. Weöres már hatvan évvel ezelőtt prófétaként jövendölte a ma már mindenki által ismert és jobbra tétlenül-tehetetlenül szemlélt ökológiai katasztrófát, a környezet romlását, az er-

dők kiirtását, az állatfajok ezreinek és tízezreinek kivészését, az oxigén fogyását, az elsivatagosodást és az élővizek pusztulását. Ezzel azonban nem ő „okozza” a borúlátást, mint ahogy sokszor vádolták, hanem látó és látnoki módon a közérdeket érintő bajokra hívta fel a figyelmet, abban bízva, hogy hallgatnak rá. Tüskés így látja: „(...) a költő maga tiltakozik, hogy pesszimistának tekintsék, »a világot én is szeretem, / boldogan élek, senkit se gyűlölök.« »Mert kispolgári habzsolás helyett, / önféltés, aggodás felett / lengetem a tárt szárnyú életet« – mondja” (*Naplójegyzet*).

5. Weöres idegen világba, a *régmúltba menekül* – ismételték az unalomig. Valójában az emberiségnek nem egy múlt pillanatát, hanem egész életét látja látomásaiban, a kezdetektől a távoli jövőig. Ráadásul verseinek egy igen jelentős tartománya foglalkozik a költő korával. Társadalomkritikája korántsem azt a képet nyújtja, hogy háttá fordít a közéletnek. Kívül áll rajta, ez igaz, hiszen költő és nem politikai szolgálattevő, nem olyan tehát, mint azok, akik őt megítélik, de kívülről is pontosan látja és ítéli meg a közállapotokat. Tüskés: „A világ születését, az élet keletkezését éli újra, ugyanakkor nagyon is jelen van ebben a költészetben a legmaibb valóság, a modern élet, »a fenol és a tőf-tőf kora«. S mivel e líra látomásos, mágikus jellegét épp eleget emlegették, ezúttal az utóbbit hangsúlyoznám, azt, ami e lírát a mához köti. Weöres felelősséget érez és aggódik a világért, és éppen ezért a világért.” – Valóban, ilyenek látjuk a harmincas években, amikor a diktátorról ad tömör jellemzést (*Hitler*), a világháborúban, amikor az országvesztő politikusok és politikai kalandorok döntései nyomán elszabadult poklot szemléli (*XX. századi freskó; Háborús jegyzetek*), s a háború után, amikor a szennykorszak eljövételét vizionálja (*A trágyaözönről. A teljesség felé* c. kötetben, 1945.) Es ilyenek látjuk a költőt a hatvanas években is, amikor a kispolgári szerzésvágy és középzszerűség eluralkodik, s a lakásínség meg az emberekbe betáplált önzés, hitetlenség ösztönzésére elhatalmasodik az életformák és a magyar családmódelek máig mélyülő válságállapota (*Oda a kispolgárhoz; Szeretők a nagyvárosban*).

6. Alapos tisztázásra szorul a költőnek az a sokszor egyoldalúan kezelt vonása, melyet Tüskés Tibor egyebek közt Weöres és Illyés kölcsönviszonyát vizsgáló írásában idéz a Weöres-irodalomból: a *nemzetietlenség*, más szóval kozmopolitizmus. „Nem minden ok nélkül mondták ellenfelei (...) Weörest »nemzetietlen költőnek«, Illyést pedig »az utolsó nemzeti költőnek«. Hogy mennyire torzító ez a szembeállítás, érdemes korai költészetük egyetlen mozzanatára figyelni: amint a fiatal Illyés, az uradalmi főgépész Párizsban járt fia önmagát parasztfiának, zsellérek unokájának mondja, azonképpen a fiatal Weöres, akinek apja katonatiszttól lett földbirtokos, s aki Csöngén vidéki udvarházban nő föl, a valóságosnál falusiasabbra »hangszereli« líráját, a paraszti életről, pl. a disznóetetésről ír falusi életképeket. Társadalmi helyzetük rajza, környezetük mitizálása sok rokonságot mutat.” Ezt a jogos észrevételt azzal egészíteném ki, hogy Weöres 1945 után évekig sokkal közelebb állt a falusi életvitelhez, mint Illyés: a család csöngői gazdaságában kétkezi munkával működött közre, beleértve a kanászkodást is, ahogy versben megírta. De nem az eredet s még csak nem is a kétkezi munka a fontos, hanem az, hogy Weöres közelebb áll gyermekdalaiban a népköltészethez, mint verseiben Illyés szinte bármikor (a *Hetvenhét népmesére* és a farce-szerű színdarabokra, a *Bolhabálra* és a *Tűvétevéőkre* ez természetesen nem vonatkozik, csak a versek formavilágára). Illyés nem a formák, a ritmusok terén „népi” költő a maga európai módján a kezdetektől a pálya végéig, hanem műveinek társadalomszemléletében, témáiban, szociális szellemében, érzelmi világában. Megkockáztatom, hogy míg Illyés *a népből*

kivált értelmiségiként szól népéhez és népe nevében, addig Weöres *a nép egyik eszményivé stilizált névtelenjeként* szólaltatja meg tündérsípján „magyar etűdjeit” és szövi színpompás „rongyszőnyege” motívumait. A század nemzeti lírájának két nagy lehetőségéről van szó, melyek nagyszerűen kiegészítik, nem pedig megkérdőjelezik egymást.

A „nemzetietlenséget” illetően nincs igazuk azoknak, akik szerint Weöres olykor „kénytelen” a nemzeti költő szerepét is vállalni, de általában „nemzetietlen”, kozmopolita felfogás jellemzi. Ez a Weöres-irodalom vaskos balfogásai közé tartozik. A nemzeti jelleg valójában a többivel egyenrangú vonása; egyik nagy lehetősége a sok közül, amelyet a rá jellemző finomsággal és kitűnően működő kritikai érzékkel kezel. A haza féltése, az ország erkölcsi és fizikai épsége iránti aggodása nem valamiféle „alkalmazkodás” az itthoni környezetben fennálló konvenciókhoz – vagy éppen az alkatától idegen elvárásokhoz –, hanem legbelsőbb igénye. Kétségtelen, hogy ennél „határtalanul” szélesebb a költői univerzuma; az ő világképe valóban *világkép*. De amikor hazáját félti, akkor éppúgy teljes felelősséggel és érzelmi odaadással szól, mint a nemzetkritikában (szatirikus vénájával is) ugyancsak felejthetetlen elődje, Arany János.

Magyar tanulság (1945) című verse alapmű, amelyet mindenkinek ismernie kellene, mint József Attila *Hazám*, Illyés *Nem volt elég* vagy Radnóti *Nem tudhatom* című költeményét. Az elejét idézem időszerűsége miatt:

*Fénylő tajték után fut a magyar.
Jaj, mindig azt a nemzetet csodálja,
amelyik veszteg lenni nem akar
s a bolhatáncot legvadabbul járja.*

Öröm, hogy Tüskés Tibor könyve ilyen sok tisztázni valóra ráirányítja a figyelmet, s a tisztázás munkáját javarészt el is végzi.

Alföldy Jenő